

CSERNAI MIHÁLY

CSINÁLNI KELL

Demokratikus színházi formák Magyarországon

Van egy vászontáskám a Közélet Iskolájától, amelyen az egyik kedvenc idézetem szerepel: „A demokrácia nem főnév, hanem ige. Csak akkor van, ha csináljuk!” Ez tökéletesen összefoglalja azt, amit a demokráciáról magam is gondolok. Persze így, leírva, frappánsan hangzik a mondat, ezért könnyen meg is jegyezzük, a frappánsága mellett ugyanakkor magában rejtje a demokrácia legnagyobb problémáját is: azt, hogy *csinálni* kell. Ez a *csinálás* pedig gyakran nem is olyan egyszerű, mint gondolnánk.

A demokrácia görög eredetű szó, jelentése népuralom, amelyben az alapvető hatalom gyakorlója: maga a nép. Ha ragaszkodunk a szó eredeti jelentéséhez, akkor ragaszkodnunk kell a meglévő hierarchiák lebontásához, ahhoz, hogy ott, ahol demokratikus elveket alkalmazunk, nincs alá-fölé rendeltségi viszony. A színház ugyanakkor nem demokratikus intézmény, színház és demokrácia nem járnak kéz a kézben egymással, hiszen a színház klasszikus értelemben hierarchikus építmény: az előadásnak van rendezője, a színháznak igazgatója, aki meghatározza az adott társulat és a színház profilját, és így tovább lefelé.

Ha körbenézünk a közoktatásban, szembeötlő, hogy bár – elvileg – demokráciában élünk, az alapvető működési mechanizmusról mégsem esik sok szó az iskolapadban. Ma Magyarországon az ember egészen tizenhét éves koráig alig vagy egyáltalán nem találkozik a demokrácia gondolatával, és nem is tanulja meg alkalmazni azt. (Most nem sorolom ide azokat az eseteket, amikor egy osztályközösségben szavazni kell valamiről, például az osztálykirándulásról, mert ezek nem igazán komoly tétet bíró döntések.). Bár elvileg része a tanrendnek a társadalomismeret mint tantárgy, ez az esetek többségében nem plusz óráként jelenik meg, vagy szigorúan a történelmtanulmányok során kerül csak szóba;¹ erre a hiányosságra szakmai berkekben már 2002-ben is felhívták a figyelmet.² Szerencsére ma már számtalan olyan hely létezik, ahol az ember a demokráciával kapcsolatos lemaradását valamelyest be tudja hozni, és a színházon belül is egyre nagyobb az igény olyan előadásokra, amelyek valamilyen módon tematizálni igyekeznek a demokrácia legalapvetőbb működési egységeit. Jelen írásomban ezeket a demokráciát modellező, azzal játszó, annak ellentmondásaira, nehézségeire

rákérdező színházi formákat szeretném röviden bemutatni. Külföldi kitekintést ezúttal nem teszek, egyrészt azért, mert a Magyarországon látható előadások nagy része is külföldi formákat importál, másrészt a hazai színházi élet is bőségesen kínál ilyen jellegű produkciókat.

Ha a mélyére ásunk a témának, beláthatjuk, hogy a demokráciának több olyan eleme van, amely színházi értelemben megragadható és a közönség számára érdemben bemutatható. Fontos megjegyezni, hogy ezeknek az előadásoknak nem célja konkrét álláspontot a nézőkre erőltetni, csupán a demokráciát működtető alapelveket bemutatni. Az előadások osztályozásakor négy kategóriát különböztetek meg, olyankor, amelyekhez minden esetben hozzá tudok rendelni egy-egy színházi formát, illetve amelyek – véleményem szerint – a demokrácia alapvető működéséhez elengedhetetlenek: 1.) problémák tematizálása, 2.) az érvek megfogalmazásának és ütköztetésének képessége, 3.) empátia a másik ember érzései és tettei iránt, 4.) lehetőség a döntéshozatalra. A példák mindegyike a *részvételi színházon* belül értelmezhető, hiszen ez az a műfaj, amely – jó esetben – a színházon belül fórumhelyzetet tud teremteni, amikor a néző nem mint passzív befogadó van jelen, hanem résztvevőként hatással lehet a színpadon zajló eseményekre.

A színházra már az ókori görögök is egyfajta fórumként tekintettek: az előadások ürügyként szolgáltak arra, hogy a városok lakói társadalmi osztálytól függetlenül összegyűljenek, és ismerős történeteket nézve a lehető legtermészetesebben reagáljanak a látottakra. A görög politika a színházlátogatást évente egyszer mindenki számára kötelezővé is tette annak érdekében, hogy a társadalmi és morális konfliktusokat feldolgozó színdarabok erkölcsi tanításait mindenki megismerhesse és befogadhassa. Talán túlzás nélkül állíthatom, hogy a magyar színház történetében példátlan módon a görög mintához való visszatérés történt a Színház- és Filmművészeti Egyetem elfoglalásakor, amikor is a hallgatók az intézmény tereit birtokba vették és hosszú órákon át zajló fórumaik helyszíneiként használták. Ehhez képest nehezen értelmezhető az

1 <https://docplayer.hu/2213803-Tarsadalomismeret-hogyan-tanitsunk-az-uj-nat-szerint-nemzeti-kozszoigalati-es-tankonyv-kiado-zrt-kralik-tibor-fejlesztto.html>

2 <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00058/2002-03-ta-Csernyus-Tarsadalomismeret.html>

egyetem később megválasztott új rektora, Rátóti Zoltán nyilatkozata, amely szerint az Ódry Színpad „a történetek után már nem Thália felszentelt temploma”.³ Hiszen ezek a felszentelt templomok eredetileg valóban találkozó- és fórumhelyszíneként szolgáltak. Ezzel kapcsolatos elfogultságomnak tán oka lehet az is, hogy a Hallgatói Önkormányzat vezetőjeként magam is aktív részese voltam ezeknek a fórumoknak.

Az általam felállított rendszerben az első pont a problémák tematizálásának képessége. Az erre használt egyik legalapvetőbb és mára egyik legfontosabbá vált részvételi színházi forma a TIE (Theatre in Education). A terminus magyar fordítását széles körű szakmai viták övezik a mai napig, a szaknyelvben hivatalosan színházi nevelési előadásként honosodott meg.⁴ A TIE röviden olyan előadást jelent, amelyben a résztvevők általában kisebb csoportokban, egyes – úgynevezett nyitási – pontokon meg-megállva az addig felvetett problémákra reflektálnak, vitáznak, érvelnek, sőt, legtöbbször döntési helyzetbe is kerülnek. Az ilyen előadások általában valós morális dilemmákat vetnek föl, és gyakran nem is azok megoldása, sokkal inkább kitárgyalása a cél, az azokról való beszélgetés, az adott helyzetben felmerülő kérdések megfogalmazása. Vagyis az út a fontos, hogy eljussunk a problémák gyökeréig. Ma már számos TIE-t játszó társulat létezik az országban, a két legfontosabb az 1992-ben alapított Kerekasztal Színházi Nevelési Központ, amely Kelet-Közép-Európa első színházi nevelési társulata,⁵ illetve a belőlük kivált alkotók által 1996-ban alapított Káva Kulturális Műhely.⁶ Mindkét csapat fő profilja olyan színházi nevelési előadások létrehozása, amelyek a részvételre építenek, és ilyen értelemben demokráciára nevelnek. A Kerekasztal zömmel gyerek- és ifjúsági előadásokat játszik,⁷ a Káva kínálatában viszont találunk fel-

nőtteknek szóló előadásokat is (ilyen például a HOPParttal közösen alkotott *Peer Gynt*⁸), igaz, ezek már nem feltétlenül a TIE, hanem esetenként inkább a közösségi színház műfajába tartoznak.⁹

Szintén aktív részvételre építő színházi nevelési műfaj a *vitaszínház*. Ennek legfontosabb küldetése, hogy a résztvevőket vitára, érveik kulturált megfogalmazására és ütköztetésére sarkallja. Az alapformula ebben az esetben úgy néz ki, hogy a résztvevők egymással szemben ülnek, közösen megnéznék egy színházi jelenetet, amely valamilyen fontos társadalmi kérdést vet fel (itt elég széles a skála), majd kapnak egy provokatív, eldöntendő kérdést, amelyben állást kell foglalniuk. Előfordul, hogy egy-egy kérdés feltevésekor a társulatok civil szakértőt vonnak be a diskurzusba, aki képes a résztvevők döntését befolyásolni vagy árnyalni. A vitaszínháznak nem feladata meggyőzni a résztvevőket, nem arra épül, hogy melyik oldalra helyezkednek többen, vagy végül kialakul-e bármilyen konszenzus. A műfaj inkább teret kínál a találkozásra, párbeszédet generál, így nemcsak önmagában fontos, hanem a részvétel mellett az esemény utáni beszélgetés is értelmezhető tanulási folyamatként. A vitaszínház legaktuálisabb példája (újabb színházi „betétek” nélkül) az egyébként közéletileg elkötelezett Partizán YouTube-csatorna, amelyet Gulyás Márton hívott életre. A műsorstruktúrában 2021 októbere óta megtalálható a – Garai Judit dramaturg felelős szerkesztésében indult – *Közgyűlés* elnevezésű formátum. E cikk írásáig öt adás készült el a legkülönbözőbb témákban: gyereknevelés, politikai korrektség, szerhasználat és könnyűdrog-legalizáció, szegregált oktatás, határkerítés szükségessége. Az már ennyiből is leszűrhető, hogy a lefedett témák kellően szélesek, a résztvevők pedig vegyes tudással és tapasztalattal rendelkező állampolgárok. A vitaszínháznak nem az a célja, hogy bármit is lenyomjon a résztvevők torkán, vagy hogy a téma szakértőit összeugrassza, hanem az az alapállítása, hogy véleménye egy-egy témában bárkinek lehet, és egymás meghallgatása a kezdő lépés egy egészséges demokrácia működtetéséhez.

3 <https://magyarnemzet.hu/kultura/2021/02/nem-lesz-nemzeti-erzes-tanora>

4 <https://www.szinhazinevelés.hu/tudastar/komplex-szinhazi-nevelési-eloadas-tie-eloadas/>

5 <https://kerekasztalszinhas.hu/rolunk>

6 <https://www.szinhazinevelés.hu/szervezet/kava-kulturalis-muhely/>; <https://kultura.hu/25-es-es-a-kava-kulturalis-muhely/>

7 <http://kerekasztalszinhas.hu/eloadas/>

8 <https://kavaszinhas.hu/peer-gynt/>

9 <https://kavaszinhas.hu/felnott-eloadasok/>

Szociopoly, r.: Fábián Gábor, Mentőcsónak (2015).
Fotó: Takács István Gábor

A nép ellensége – társasjáték (a hatalomért), r.: Vállant Bálint, MU Színház. Fotó: Fazekas Anna Dorottya

ProTest – Útmutató a forradalomhoz, r.: Kabdebon Dominik, Örkeny Stúdió. Fotó: Torják Orsolya

Mielőtt azt gondolnánk, hogy a hagyományos dráma-adaptációs, kőszínházi formátum egyáltalán nem segíti egymás megértését, árnyaljuk ezt a – talán általam is sugallt – ítéletet. Pusztán arról van szó, hogy az itt tárgyalt műfajok mellett, hogy színházi szempontból is értelmezhető alkotásokat fednek, a részvételi formával tágítani tudják a színjátás alapvető kereteit. Nem részvételi drámaelőadásokban a néző számtalanszor igényli egy szituációban az alacsonyabb státuszban lévő szereplőtől, hogy aktívabban cselekedjen – drukkol neki, empátiát táplál iránta, együttérez vele, és gyakran elgondolkodik azon, hogy ő vajon mit tenne az adott szereplő helyében, merre terelné a cselekményt, milyen döntéseket hozna, amelyekkel segíthetné a boldogulását. Tehát képzeletben, de részesévé válik a színpadi történetnek. Erre a nézői élményre játszik rá, és ezt használja ki a *fórumszínház* műfaja. Az ilyen előadások első felében egy jelenetet nézünk, amely általában az igazságtalanságról, a társadalmi hierarchiáról, elnyomásról és a hatalmi mechanizmusokról szól, majd pedig nézőből cselekvő résztvevővé válunk, és lehetőségünk van az elnyomást elszenvedő karakter oldalán belépni az előadásba, és megkísérelni a szereplő életét, mondatait, döntéseit megváltoztatni, hogy az kitörhessen a kiszolgáltatott helyzetből. Egy-egy szituációt többször is újrajátszhatunk, többféle verziót kipróbálhatunk az események alakítására. Mivel a demokráciának alapja a közös tudás mellett az egymás iránti felelősségvállalás és empátia, így ez a műfaj elsődlegesen ezzel játszik. A fórumszínház képes modellezni a kiszolgáltatottság

élményét, és így szolidaritást ébreszteni a résztvevőkben. Hiszen kellő tudás vagy érintettség hiányában a beleérzés képessége nem elvárható. A műfaj megteremtője Augusto Boal, aki az *elnyomottak színházában* használta ezt az elemet először, az előadások többnyire az általa kidolgozott módszertant követik az interaktív részeknél. Magyarországon számos kísérlet és műfaji kombináció nyomán többféle változat ismert, de a kiindulás mindig a fentebb leírt alaphelyzet.¹⁰

Egy másik részvételi formátum a *színházi társasjáték*. Ennek szintén sokféle, elméleti szempontból gazdagon feldolgozott változata létezik világszerte, de Bass László és Fábián Gábor, valamint a Mentőcsónak Egység nevéhez saját, kifejezetten magyar „szabadalom” is kapcsolódik. A keret igen egyszerű: egy társasjáték „elevenedik meg” a színpadon, az abban felkínált döntési helyzeteket és a döntések következményeit látjuk egy-egy jelenet erejéig magunk előtt. Ha tehát a demokratikus alapvetéseket nézzük, ez a műfaj a *döntéshozás képességét* helyezi fókuszba. A néző itt is aktív részese az előadásnak, a fentiekhez képest viszont azzal a plusszal, hogy itt van tétje a döntésnek, hiszen valamelyik csapat a végén győzni fog (vagy ha a résztvevők nem oszlanak csapatokra, akkor együtt

10 Az elnyomottak színházáról (Theatre of the Oppressed) bővebben a Saját Színház oldalán lehet olvasni egy kiváló magyar nyelvű összefoglalót: <http://www.sajatszinhaz.org/glossary/elnyomottak-szinhaza/>. A fórumszínházról, illetve az Elnyomottak színházának egyéb formáiról az alábbi írást ajánlom: <http://www.temittennel.hu/forumsz.html>.

nyernek vagy éppen veszítenek). Itt már az edukációs cél is kézzelfogható, hiszen az adott témában jártas szakértő segíti a játékosokat olyan információkkal, amelyek befolyásolhatják a mérlegelésüket. A döntéseket általában gyorsan, egy-egy pillanatnyi helyzetben kell meghozni, de azok a teljes további játékra hatással vannak: ahogy egy asztali társasjátékban nagyon fontos a stratégiai gondolkodás, úgy a színházi társasjátékban is fontos elem az érzelmeink mellett a hosszú távú taktikázás. Ugyanakkor, bár elsősre könnyed szórakozásnak tűnhet, a játék súlyos döntésekre készíthet minket, az előadásokban valóban morálisan szélsőséges felvetések fordulnak elő. A színházi társasjátékok nagy részét ma Magyarországon a Szputnyik Hajózási Társaság „gyermekként” alakult, fentebb már említett Mentőcsónak Egység hozza létre: egyik legismertebb előadásuk a *Szociopoly*, amelyet a Bass László szociológus által tervezett azonos című társasjátékból fejlesztett és talált ki Fábrián Gábor. A műfajteremtő előadás, amely hátrányos helyzetű, szegénységben élő emberek sorsát dolgozza fel, már túl van a kétszázadik alkalmon. A játékban a résztvevők egy-egy családot irányítanak csapatokban, a cél pedig az, hogy túléljenek egyetlen hónapot. Bár a feladat nem tűnik nagyon nehéznek, az út kinkeserves. A játék szociológiai alapokon modellezi a valóságot, valós helyzetekből dolgozik. Egyes döntések meghozatala előtt egy-egy rövid jelenetet látunk színészek előadásában, illetve a felkért szakértő beszél a valós körülményekről. A *Szociopoly* kritikai fogadtatását tekintve is sikeres előadás, az elmúlt években számtalan díjat nyert, a közelmúltban az akkor még létező Színház- és Filmművészeti Egyetem drámainstruktor szakán szakdolgozat is született már róla, illetve speciális, más előadásokra is hatást gyakorló eredeti formátumáról.¹¹ A Mentőcsónak másik projektje a hajléktalanságot tematizáló *Cím nélkül*, amelyet Boross Martin rendezett, és amely jelenleg az Örkény Színházban fut. A formula itt is hasonló, csak ezúttal a résztvevők nem családokat irányítanak, hanem egy hajléktalan ember életét kell minél könnyebbé tenniük a döntéseikkel. Szintén a műfaj képviselője volt (sorban a második) a *Migration Aid – Menekülj okosan!* című előadás, ezt azonban néhány alkalom után levették műsorról.

Két olyan projektben, amely a demokrácia modellezését tűzte ki céljául, magam is részt vettem. Az egyiket még az egyetemi évek alatt hoztuk létre három osztály- és egy szak-társammal, a címe *Demokratikus játszótér*, és tulajdonképpen egy interaktív parlamentszimulátorról van szó. Bár klasszikus értelemben véve ez nem színházi előadás, inkább drámapedagógiai foglalkozás, számtalan elemet felhasználtunk benne a fenti műfajok elemeiből. A háromórás együttlét alaptörténete szerint válságban van a képviselői demokrácia, ezért a résztvevők egy, a nép tagjai közül összesorsolt *Civil Parlament* tagjai, akiknek az adott napon különböző értékek mentén pártokat kell alakítaniuk, és a választójogi törvényről vitázniuk. A foglalkozáson a legkülönbözőbb munkaformákat használjuk, de legfontosabb célunk a vitakultúra fejlesztése mellett, hogy a demokratikus működések alapvetéseire és az értékalapú politizálásra ösztönözzük a résztvevőket. A játék első fele mindig a kreatív alkotásról szól: pártalapítás logóval, névvel, az értékek megfogalmazásával, bemutatkozás egymásnak, mottó kitalálása, majd a második részben törvényjavaslatot kell benyújtani, azt megvitatni, végül pedig következik a szavazás. A játék megalkotása során fontos volt, hogy egyszerű, közérthe-

tő módon tudjunk valós helyzetet modellezni, így például a vitaszekcióban van házelnök, jegyző, szóvivő, időkeretek, szó-kérés stb. – pont, mint egy valós parlamenti helyzetben.

A másik kapcsolódó projekt, amelyben volt szerencsém részt venni, a diplomamunkámként is készült *ProTest – Útmutató a forradalomhoz* című színházi társasjáték, amelyet 2021-től az Örkény István Színház fogadott be. A szabályrendszer illeszkedik a korábban ismertetett színházi társasjátékokéhoz: az előadásba bevontunk szakértőt, és a résztvevők egy nagy csapatot alkotva rapid döntéseken keresztül tudják befolyásolni a színpadon zajló eseményeket. Az előadás létrehozásakor személyes élményekből táplálkoztunk: egy hibrid rezsím működése ellen fellépő csoport munkájába kínálunk rajta keresztül betekintést.

Fontos megemlíteni még néhány olyan kísérletet, amelyek bár nem sorolhatóak egyik műfajba sem, mégis kielégíthetik a demokrácia megismerésére irányuló törekvéseinket. A Közélet Iskolája által kiadott *Szerveződj!* című társasjáték¹² például az érdekvédelem fontosságát és lépéseit tematizálja. Igaz, nem használ színházi eszközöket, de képes a részvétel élményét megteremteni a témában szakértő játékmesterek bevonásával, akik saját konkrét tapasztalataikról beszélnek, és a játékban felmerülő helyzeteket közösen értelmezik a játékosokkal. A Freeszfe Egyesület Személyes színház elnevezésű, 120 órás felnőttképzésén is született egy olyan vizsgaanyag, amely szintén alkalmas a demokrácia modellezésére: Villant Bálint *A nép ellensége* című előadás kapcsán tervezett narratív kalandjátékot, amelyben a hatalom képviselőjét és a közembert is irányíthatjuk, a cél pedig minél nagyobb támogatás megszerzése. Ez a játék továbbfejlesztett formában az idei évad végén kipróbálható lesz a MU Színházban.¹³

A demokrácia ma rendkívül rossz állapotban van. A politikai helyzet nagyon feszült, a felállást sokszor érezhetjük egyoldalúnak. A demokratikus eszközök megismerése és használatának elsajátítása nemcsak társadalmi, de egyéni szinten is, az élet számos területén segíthetne az önrendelkezésben, amikor saját véleményünk mellett kell kiállnunk, vagy komoly döntéseket kell hoznunk.

A színháznak és úgy általában a művészeteknek – mert tükröt tartanak – kulcsfontosságú szerepük van abban, hogy feltérképezzék és hangosan megfogalmazzák egy társadalom problémáit. A részvételi színház, többek között az ismertett formákon keresztül, szintet lép ebben, mert nemcsak tematizál, nemcsak megmutat, nemcsak egy rendező világlátását artikulálja, hanem közös gondolkodásra hív, párbeszédet generál, és a közösség minden tagjának saját olvasatát képes kihangosítani, ezzel pedig képes megtanítani is a résztvevőknek, hogy mit is jelent a demokrácia, milyen alapelemei vannak, és ezeket hogyan lehet és érdemes használni. Egy társadalom, amely képes párbeszédre, hosszú távon képes lesz az önvizsgálatra is, és ezen keresztül fejlődni tud, összefogni, saját energiáit ügyek szolgálatába állítani, ez a fejlődés pedig, ezt ki merem jelenteni, fennmaradásának egyik záloga lehet a jövőben. A fentebb ismertetett színházi formák és események, bár önmagukban nem feltétlenül tudják ellátni ezeket a fontos feladatokat, előszobái annak a munkának, amelynek a végén egy sokkal nyitottabb, szabadabb és összességében demokratikus társadalomban élhetünk.

11 <https://csernaimihaly.files.wordpress.com/2022/02/szinhaz-es-tarsasjatek-szakdolgozat.pdf>

12 <http://kozeletiskolaja.hu/post/szervezodj-erdekvedelmi-tarsasjatek/>

13 Az esemény Facebook-linkje: <https://fb.me/e/3f8vpEPsg> (Villant Bálint: A nép ellensége – társasjáték (a hatalomért)).